

Гридковець Л.М.

Вплив родинної детермінанти на подолання особистісних криз

Гридковець Людмила Михайлівна, кандидат психологічних наук, завідувач кафедри психології
Київський інститут бізнесу та технологій, м. Київ, Україна

Анотація. В статті представлений аналіз впливу родинної детермінанти на здатність особистості долати кризи на життєвому шляху. Визначено напрямки впливу родинної детермінанти на особистісні кризи. На основі емпіричних даних представлено вплив сімейно-родових моделей на життєдіяльність особистості. Досліджено вплив особистісних позицій людини щодо батьківської родини на її життєві сценарії.

Ключові слова: родинна детермінанта, особистісна криза, сімейно-родові моделі, родинні та родові сценарії, розвиток особистості.

На здатність долати кризи впливає не тільки особистісний вибір люди, але і повнота усвідомлення нею даного вибору, що нерідко має свої витoki у несвідомому. А оскільки, людина істота соціальна, то первинною спільною для її соціалізації, активізації, розвитку виступає родина і саме родина вагомо впливає на проявлення та формування того ж таки несвідомого.

Родинний фактором виступає в якості одного з базових складників розвитку особистості. Навіть в умовах виховання дитини у дитячому будинку в неї зберігається прагнення власної сім'ї, де були б присутніми тато й мама. Попри домінанту зовнішньої сімейної обумовленості, потужний вплив на формування особистості має фактор родового та колективного несвідомого, що проявляється в якості сімейно-родової пам'яті та передається у якості неусвідомлених конструктів поведінки, які сформувалися під впливом як певних історичних та релігійних умов розвитку нації, так і кожного окремого роду та сім'ї в цьому ж таки соціокультурному середовищі.

Науковці, серед яких: Л.І. Анциферова, Г.С. Абрамова, Б.Г. Ананьєв, Н.А. Бахтадзе, Л.С. Виготський, Е. Еріксон, А. Грюм, П.П. Горностай, Д.І. Іванова, Н.М. Когутяк, І. Малкіна-Пих, А.Маслоу, Т.М. Титаренко, К. Хорні, З. Фройд, І. Ялом та ін.. досліджували різні аспекти людських криз. Водночас проблему сімейно-родинних стосунків також вивчала ціла когорта науковців, зокрема: Є.А. Аркіна, Ю.Є. Альошина, Т.В. Буленко, Д.В.Віннікот, С.В.Ковальов, В.П. Кравець, І.О. Ковальова, В. Пуллавська, Б.Г. Херсонський, О.Д. Шинкаренко, Т.В. Говорун, Б. Хеллінгер та ін. Проте тема дослідження впливу сімейно-родових детермінацій на життєві сценарії особистості вивчена не достатньо і більше існує у форматі окремих експериментів та локальних досліджень. Прогалини в даній галузі не дозволяють використати конструктивний потенціал родових детермінацій у вирішенні як особистісних кризових проблем людини, так і проблем, пов'язаних з її соціалізацією в онтогенезі.

Проблема не знайшла у наш час необхідної наукової уваги, оскільки в даному випадку присутня складність проведення дослідження й відсутності необхідної теорії, методології та валідний дослідницький інструментарій

Метою статті є дослідження впливу родинної детермінанти на життєвий шлях людини.

Аналіз досліджень: культури сімейних стосунків такими науковцями, як Л.А. Богданович, Т.В. Буленко, В.А. Семиченко, С.В. Ковальов, В.П. Кравець,

І.О. Ковальова, І.Б. Омеласнко, Б.Г. Херсонський, О.Д. Шинкаренко та ін.; психо-сексуальної культури у всіх сферах взаємодії «особистість-батьки», «особистість-партнер», «особистість-нащадки», що знайшли відображення у роботах – А.Я. Бердичевською, М. Грабовським, Л.М. Гридковець, І.С. Коном, О.В. Сечейко, Г.Ф. Келлі, В.Г. Каганом, Л.І. Мороз та ін.; питання гендерної взаємодії в родині – Т.В. Говорун, Л. Безпальчої, С.П. Юдіної та ін.; родового та колективного несвідомого – К.Г. Юнга, Б. Хеллінгера П.П. Горностая, О.А. Донченко, О. Вознесенської, Ю. Логунова, та ін.; сімейних систем – Є.А. Аркіним, Ю.Є. Альошиним, Д.В. Віннікотом, О.А. Карабановою, Є.Г. Сіляєвим та ін.; етнічних моделей розвитку особистості та соціальної спільноти – О. Воропач, Т. Кікінеджи, М.І. Савіна, М.М. Слюсаревського та ін., релігійних парадигм родинних комунікацій – Х.Б. Данна, Л.В. Дзюбо, Н. Лоського, В. Пуллавської, С. Щедровицького, Ф. Яннариса та ін. дозволили виділити три базових конструкта впливу родинної детермінанти на особистісні кризи, зокрема, та життєдіяльність особистості в цілому:

1. Сценарно-модельної структури впливу батьківської родини;
2. Сімейно-родової пам'яті, в тому числі родового несвідомого, на поведінкові патерни особистості;
3. Особистісного сприймання батьківської родини кожною окремою особистістю.

Щодо сценарно-модельної структури впливу батьківської родини, Д.І. Іванов зазначив: «Передача сенсів від батьків до дітей визначається як міжпоколінні родинні трансмісії в системі дитячо-батьківської взаємодії. Суть зазначеного процесу така. Якщо акт виробництва сенсу (на батьківському рівні) припускає включення у систему значень і їхніх домінант дитини як об'єкта фрустрованих бажань і потреб, то формування аналогічної структури у дитини буде визначено інтенціями, заданими батьківським несвідомим. У силу цього різноманітні за формами і проявами проблеми і конфлікти батьків стають проблемою, яку переживає дитина. Індивідуальність дитини, що формується в таких умовах, часто має батьківські риси і батьківські вади; несвідомі інтенції відношення до дитини, зумовлені проблемою, що переживають батьки, в сукупності формують фонові умови розвитку індивідуальності дитини. В свою чергу, дитина у стосунках з батьками формує власну систему значень і сенсів за зразком та подобою батьківської, тобто концептуалізує батьківський досвід взаємодії з реальністю.» [2, с.11]

Підтвердження цих слів ми знаходимо на практиці: працюючи на базі кримінальної міліції з дітьми, які пережили сексуальне насильство від сторонніх осіб, та їх родинами з'ясувалося, що в 90% випадків один або обоє з батьків цих дітей були жертвами насильства, переважно сексуального характеру (в даному випадку мова не йде про домашнє насильство). Продовживши це дослідження серед 60-65 річних батьків (вибірка складала 100 чоловік – 50 жінок, 50 чоловіків), які ніколи не зазнали сексуального насильства (ні самі, ні їх супутники життя), 86% з них були впевненими, що їхні діти також ніколи не ставали жертвами сексуального насильства. Тобто на цьому прикладі ми бачимо, що модель жертви несвідомо передається від батьків до дітей. І попри те, що діти можуть на когнітивному рівні не володіти інформацією щодо подій з батьками, на рівні несвідомого продовжують відтворювати батьківську модель «жертви».

То ж розглянемо тепер фактор сімейно-родової пам'яті та родового несвідомого особистості.

Серед психологічних концепцій, що розглядаються сучасною психологією, проблему сімейно-родової пам'яті в різних ракурсах досліджували представники трансперсональної психології, зокрема С. Гроф, К. Уїлбер, Ч. Тарт, А. Мінделл, С. Криппнер та ін. Психодраматичну роботу із сімейними історіями провадять такі науковці як О. Вознесенська, П.П. Горностаї, М. Карп, Д. Морено, О. Московцева-Бойко, П. Холмс та ін. Також метод системних сімейних розстановок за Б.Хеллінгером показав свою ефективність на практиці в реконструюванні системи родової взаємодії особистості. Проблема колективної пам'яті знайшла відображення у працях О.Іванової, а генетичної – в роботах А.А. Шутценбергера. Особливо за слугують на увагу дослідження у галузі системної сімейної психотерапії роботи, виконані за допомогою методу генограми (розробник Мюррей Боуен), що розглядається в клінічній практиці як метод конструювання сімейних відносин.

На нашу думку, тема впливу сімейно-родової детермінації на психічний, психологічний та соціальний розвиток особистості взагалі, та в період кризи, зокрема, потребує детального аналізу, причому постає питання дослідження не просто базових життєвих сценаріїв, що передаються від покоління до покоління, а також механізмів активізації деструктивних сценаріїв особистості, що формують передумови для розвитку не тільки дисфункціональних форм її взаємодії у макро- та мікро- соціумі, а призводять до виникнення соматичних розладів.

Інститутом суспільних досліджень [3] нам були надані матеріали досліджень 2003-2008 рр. Центру українознавства КНУ ім. Т.Шевченка. Дослідники провели обстеження 1000 громадян України, яким у 1932-1933 рр., було від 1 до 7 років. 500 із них жили на українських теренах, де був Голодомор (перша група), і 500 - мешкали на українській етнічній території, яку Голодомор не зачепив (контрольна група). Аналіз дослідження показав наступні результати:

1. Пережили смерть своїх батьків, братів і сестер у роки Голодомору: 76% в першій групі та 0% в контрольній;

2. Виховувались в інтернатах та дитячих будинках: 56% в першій групі та 8% в контрольній;

3. Мають високий рівень тривожності: 73% в першій групі та 12% в контрольній;

4. Домінування депресивних настроїв: 59% в першій групі та 11% в контрольній;

5. Наявність фобійних розладів: 55% в першій групі та 7% в контрольній;

6. Наявність психосоматичних розладів: 50% в першій групі та 20% в контрольній;

7. Неусвідомлений комплекс меншовартості: 78% в основній групі та 32% в контрольній

Ще в 1992 році С. Nordstrom говорив «Люди бачили занадто багато війни, занадто багато насилля – і тепер війна йде у душах кожного з них. Ми намагаємося лікувати це, і нам усім це просто необхідно: якщо не вигнати «внутрішню війну» з людських душ, то вона буде продовжуватися нескінченно: вона проникне у кожному сімю та погубить нас.»

Так дослідження серед 123 онкохворих, які звернулися за психотерапевтичною допомогою, показало, що у 36% (45 осіб) їхні предки пережили жакіття голодомору. І саме у цих 36% найважчий анамнез протікання хвороби (неефективність ліків, рецидиви тощо). Працюючи за методами християнської сопричасної психотерапії вдалося підняти картину, прописану в несвідомому клієнтів, пов'язану з трагедією голодомору. А саме: наявність деструктивних базових сценаріїв, зокрема серед них найбільш розповсюдженими є: «нічого зробити не можливо, однак всі померемо», «вижити в родині має тільки один» (до речі при цьому сценарії у трьох наступних поколіннях помирали нащадки, залишаючи в живих лише одного), або ще один вид сценарію: «я винний в тому, що вижив». Проте в процесі психотерапевтичної роботи була виявлена ще одна категорія осіб, у яких фіксація відбувалася на стані непростощення катів, а відповідно нащадки жили за сценарієм «постійного пошуку винних». Існують психотерапевтичні техніки, які дозволяють пробачити агресора, проте це вибачення в першу чергу потрібне не агресору, а самій жертві. Бо саме своєю ненавистю вона ніби «прив'язує» агресора до себе і цю «прив'язку» в якості базового родового сценарію передає своїм нащадкам. На рівні несвідомості вона тим самим утворює ланку з'єднання з агресором, ніби «носить його на собі», витрачає на нього свою енергію. Її життям керують відчуття злоби і провини.

Можна і треба засуджувати дії злочинця, проте не його особистість. Коли жертва перестає засуджувати саму особу агресора (а не його дії), він перестає бути для неї ключовою фігурою.

Для перевірки впливу та наслідків передачі моделей взаємодії жертви з агресором було обстежено понад 500 чоловік, які є нащадками тих, хто пережив Голодомор та репресії. Вдалося сформувати три добровільні вибірки подальшого дослідження за внутрішніми позиціями респондентів, що базуються на сценаріях переданих нащадкам предками, які пережили Голодомор та репресії. Дослідження відбувалося за шкалами методики Дж. Пауелла «Повнота життя» і результати представлені у проміжку [0; 4], верхній показник відбиває позитивну тенденцію, а нижній –

деструктивну. Нейтральна позиція представлена показниками із проміжку [1,9;-2,1]. До презентативної

вибірки потрапила лише молодь 25-30 років.

Таблиця 1.

Вплив сімейно-родових сценаріїв на психологічну стабільність особистості

Критерії за методикою Дж.Пауелла "Повнота життя" у молоді 25-30 років із родин, що пережили Голодомор та репресії [0; 4]	Базові сценарії передані нащадкам предками, пережившими Голодомор та репресії		
	Нерелігійне мислення: непростення катів, звинувачення оточуючих (60 ч.)	Нерелігійне мислення: вдячність за те, що вдалося вижити (60 чол.)	Релігійне мислення: прощення катів, молитва за катів та жертв (60 чол.)
Ставлення до себе	1.8	2.2	2.8
Ставлення до людей	1.32	2	3.0
Ставлення до життя	1.79	2.4	3.01
Ставлення до Бога	1.52	2.0	3.25

Із таблиці 1 видно, що найбільш деструктивним для нащадків виявився сценарій нерелігійного мислення при непростенні катів і звинувачення оточуючих, натомість найбільш конструктивним – релігійне мислення з базовим прощенням катів, молитвою за катів та жертв.

Проте дана тема набуває актуальності не тільки в контексті констатації детермінації кризового розвитку особистості, але й пошуку механізмів конструювання сімейно-родової пам'яті для забезпечення повноти

особистісної свободи та відповідальності особистості за себе як дитину свого народу, свого роду, своєї сім'ї, так і за себе як творця власного життя та життя своїх нащадків.

Що стосується третього визначального критерію: вплив особистісного ставлення особи до батьківської родини та батьків на її здатність долати життєві кризи, то для початку приведемо данні отримані в психотерапевтичній практиці за останні роки по певним категоріям запитів.

Таблиця 2.

Сценарно-модельна структура впливу батьківської родини		
Жертви зовнішнього сексуального нападу (діти)	Батьки-педофіли	Гомосексуалізм
вибірка 26 чол.	вибірка 16 чол.	вибірка 46 чол.
88,5% випадків один або обоє з батьків цих дітей ще в дитинстві були жертвами насильства (при наявності недовіри до батьків і замовчуванні ситуацій, або при батьківській позиції їхніх батьків - звинувачування, чи замовчування)	У всіх 100% випадках ці дорослі в дитинстві були жертвами насильства, із них 75% - жертвами сексуального насильства (при відсутності підтримки хоча б одного з батьків в умовах травматичної ситуації)	Деформація родинних стосунків, порушення внутрішньої моделі "чоловік-жінка", непростення батька - 100%

Як бачимо, в кожній із наведених у Таблиці 2 груп одним з базових показників особистісної деформації виявилася фіксація на деструктивному батьківському образі. Для уточнення виявлених тенденцій нами була сформована вибірка в 90 чоловік, що поділялася на наступні групи:

1. Молодь з активним вживанням алкоголю, але яка не визнає власної алкоголізації (15 чол.);
2. Алкоголезалежні особи, які звернулися за психологічною допомогою з метою позбавлення від недуги (15 чол.);
3. «Хронічні» мешканці реабілітаційних центрів, які більше року не мають рецидивів (15 чол.),

4. Особи, які більше 15 років не вживають алкоголь і ведуть активну професійну та громадську діяльність (15 чол.);
5. Люди, які принципово не приймають алкоголь або приймають його в особливих випадках в символічній кількості (15 чол.).

Дослідження проводилося за методикою «Суб'єктивного сприймання особистості різних вагомих груп». Результати представлені із проміжку [-4; 4], де позитивні показники визначають міру прийняття об'єкта дослідження, а негативні – міру відкидання (таблиця 3).

Таблиця 3.

Особиста позиція щодо прийняття батьків респондентами в різних ситуаціях

Групи	Алкоголь-нозалежні студенти	Алкогольно залежні особи, що звернулися за психологічною допомогою	Хронічні мешканці реабілітаційних центрів без рецидивів протягом 1 року	Особи що не вживають алкоголь понад 15 років	Особи, що принципово не вживають алкоголь
ставлення до батьків у повсякденній практиці	1.49	0.7	-1.61	2.5	2.1
ставлення до батьків у конфліктних ситуаціях	-1.36	-1.61	-2.9	2.3	1.8

Батьківська сім'я є вагомим соціально- психологічним утворенням для людини. Аналіз отриманих даних виявив, що лише 6.7% респондентів - студентів із залежністю мають високий рівень прийняття батьків у їх особистісній унікальності, 67 % – середній і лише 26.7% - низький. Вдячність, повагу і любов до своїх батьків при збереженні особистісної орієнтації на власний світогляд мають 26.7 % студентів, ще для 26.7% дані характеристики носять опосередкований характер і для 46.7 % низький (часто неадекватний характер). Серед студентів зі здоровим способом життя 26.7 % мають повне прийняття батьків, у інших цей показник знаходиться на середньому рівні. Серед тих,

хто подолали алкогольну залежність і ведуть активний спосіб життя 73.3 % без осуду приймають батьків у їх унікальності і більшою мірою зорієнтовані на свій власний вибір і своє життя.

Серед групи зі здоровим способом життя неконгруентну критичність до матері проявили тільки 20% студентів. Серед респондентів груп з тривалою алкогольною залежністю цей показник склав 67%, а в групі де подолали залежність – 6,7%.

На відміну від матері, образ батька має більш виражений негативний характер. 53.3% залежних від алкоголю студентів (при низькому показнику критичності особистісного ставлення) дали низьку оцінку

батьківському образу, що свідчить про наявність серйозних сімейних проблем (особливо в контексті "чоловік-дружина", що в свою чергу спричинило до змін і в системі "дитина-батько"). 26,7% респондентів хоча і дали низьку оцінку батькові, проте були занадто критичними, що свідчить про наявність проблеми в психологічному полі "батько - дитина". Позитивна оцінка при надмірній критиці (6,7%) висвітлює існуючу недовіру до батьківського досвіду та батьківської позиції. Тільки 13,3% студентів дають позитивно-об'єктивну оцінку рідній людині.

Подібні дані свідчать про те, що для більшості студентів із залежністю від алкоголю не існує шанобливого ставлення до батька, як до носія певної статі і статево-рольової поведінки, як до особистості. Подібна тенденція проявляється в інших групах залежних, але особливо яскраво вона знайшла відображення в групі «хронічних» мешканців християнських реабілітаційних центрів. Як виявилось, саме ця категорія має найменшу мотивацію на самостійну соціалізацію. Всі представники цієї групи мають зовнішній локус-контроль при повній відсутності власної відповідальності за своє життя. Образ батьків не просто негативний, а саме батьківській сім'ї в цілому і кожному з батьків окремо приписується виняткова відповідаль-

ність за «марне» життя респондента. Тобто, дане дослідження показало, що базовий принцип «милосердя» і «допомоги», який використовується в релігійних реабілітаційних центрах, без чіткої програми переосмислення свого місця в житті, прощення батьків, може посилити інфантильність особистості і залежність її від соціальних програм. Що в свою чергу хоча і може допомогти вирішити проблему алкоголізму, але при цьому здійснить перехід особистості з алкогольної залежності на соціальну.

Представлені результати дослідження мають уточнюючий характер. На основі отриманих результатів нами була розроблена авторська програми допомоги студентській молоді із залежністю від алкоголю, в якій були присутні корекційні програмні блоки, спрямовані на прийняття батьківської сім'ї, подяки батькам за життя. У результаті ефективність реабілітаційної програми різко зросла в порівнянні з програмою, в якій були відсутні ці блоки [1]. Це ще раз підкреслює важливість для особистості позитивного образу своєї сім'ї, своїх батьків в подоланні життєвих труднощів.

Наші дослідження ще раз показали важливість родинної детермінанти у подоланні особистісних криз людиною та вплив цієї ж таки детермінанти на життєдіяльність особистості.

ЛИТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Гридковець Л.М. Психокорекційний тренінг як засіб допомоги молоді при залежності від алкоголю / "Практична психологія та соціальна робота". – № 2. – 2012 року. – С. 18-24.

Hrydkovets' L.M. Psyhokorektsiynnyu treninh yak zasib dopomohy molodi pry zalezhnosti vid alkoholyu / "Praktychna psyholohiya ta sotsial'na robota". – № 2. – 2012. – S. 18-24.

2. Іванов Д.І. Психологічний аналіз системи дитячо-батьківських стосунків у парадигмі глибинної психології. // Автореферат дисертації на здобуття ученого ступеня кандидата психологічних наук за фахом 19.00.07 -

педагогічна і вікова психологія. – Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського, Одеса, 2005. – 21 с.

Ivanov D.I. Psyholohichnyy analiz systemy dytyachobat'kiv's'kykh stosunkiv u paradyhmi hlybynnoyi psyholohiyi. //Avtoreferat dysertatsiyi na zdobuttya uchenoho stupenya kandydata psyholohichnyh nauk za fahom 19.00.07 - pedagogichna i vikova psyholohiya. – Pivdenoukrayins'kyy derzhavnyy pedagogichnyy universytet imeni K. D. Ushyns'koho, Odesa, 2005. – 21 s.

3. <http://www.uaterra.com.ua/>

Hrydkovets L. Influence of family (generation) determinant on person's ability to overcome personal crises

Abstract. The article analyzes the influence of family (generation) determinant on person's ability to overcome crises on their life's path. It determines the directions of family (generation) influence on personal crises. On the basis of empirical data we demonstrate the influence of family-social models on person's vital activity. We have also studied the influence of personal positions as for parental family on person's life scenarios.

Keywords: family (generation) determinant, personal crisis, family-generation models, family and generation scenarios, person's development.

Гридковець Л.М. Влияние семейной детерминанты на преодоление личностных кризисов

Аннотация. В статье представлен анализ влияния семейной детерминанты на способность личности преодолевать кризисы на жизненном пути. Определены направления влияния семейной детерминанты на личностные кризисы. На основе эмпирических данных представлено влияние семейно-родовых моделей на жизнедеятельность личности. Исследовано влияние личностных позиций человека относительно родительской семьи на ее жизненные сценарии.

Ключевые слова: семейная детерминанта, личностный кризис, семейно-родовые модели, семейные и родовые сценарии, развитие личности.